

ISSN 0027-8084
UDK 808.61./.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXVIII/1–4

БЕОГРАД
2007

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXVIII

Св. 1–4 (2007)

САДРЖАЈ

Два наша јубилеја (СРЕТО ТАНАСИЋ)	1
Ч л а н ц и	
Актуелни увиди у „врсте речи“ (МИЛКА ИВИЋ)	5
О односима између придева и прилога (МИЛКА ИВИЋ)	9
Из проблематике реченица с везницима <i>кад</i> , <i>док</i> и <i>чим</i> (СРЕТО ТАНАСИЋ)	15
Џус, ђус и дјус (МИЛАН ШИПКА)	27
О неким изразима са лексемом <i>глас</i> у српском језику (ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ)	35
Семантичко-деривациона анализа броја <i>пед</i> (ИВАНА ЛАЗИЋ-КОЊИК — НАТАША ВУЛОВИЋ)	43
Два незабележена грецизма у старосрпском језику (глаголи <i>гарейсати</i> и <i>ушаксати</i>) (ВЛАДИМИР ПОЛОМАЦ)	65
П р и л о з и	
Бараба — један европски дијалектизам (ЛУКА БРЕНЕСЕЛОВИЋ)	71
П р и к а з и	
Шеста књига <i>Лингвистичких огледа</i> Милке Ивић (СРЕТО ТАНАСИЋ)	107
Седамнаеста књига Академијиног Речника (БОЈАНА МИЛОСАВЉЕВИЋ)	111
Иван Клајн — Милан Шипка, <i>Страни изрази и изреке</i> (ПРЕДРАГ ПИПЕР)	114
Речници Ђорђа Оташевића (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	120
Славко Вукомановић, <i>Српски језик и његов развој</i> (ЕГОН ФЕКЕТЕ)	126
Јелица Јокановић-Михајлов, <i>Акцента и интонација говора на радију и телевизији</i> (ДИНА ТОМИЋ)	129
Радивоје Жугић, <i>Језик медија. Огледи о језику и телевизији</i> (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ)	133
Kirsten Malmkjar (editor) at al., <i>The linguistics encyclopedia, second edition</i> (НЕНАД ИВАНОВИЋ)	136
I n m e m o r i a m	
Богдан Л. Дабић (1935–2007) (СРЕТО ТАНАСИЋ)	143

ВЛАДИМИР ПОЛОМАЦ
(Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац)

ДВА НЕЗАБЕЛЕЖЕНА ГРЕЦИЗМА У СТАРОСРПСКОМ ЈЕЗИКУ (глаголи *ГАРЕПСАТИ* и *УТАКСАТИ*)*

Глагол *гарейсати*, 'присилити некога на рад', у етимолошкој је вези са грч. глаголом истог значења $\alpha\gamma\alpha\rho\epsilon\acute{\iota}\omega$ (аорист $\alpha\gamma\gamma\acute{\alpha}\rho\text{-}\epsilon\psi\alpha$). Глагол *уџаксати*, 'уредити, устројити', позајмљен је према грч. именици $\tau\acute{\alpha}\xi\iota\varsigma$, „ред, паредба, уредба“.

Кључне речи: старосрпски језик, српске средњовековне повеље, грецизми, глаголи, *гарейсати*, *уџаксати*.

1. У овом прилогу анализирамо значење два — у историјским реченицама српског језика и у србистичкој лексиколошкој литератури — до сада незабележена грецизма: глаголе *гарейсати* и *уџаксати*.

2. Глагол *гарейсати* забележен је у повељи краља Стефана Урша II Милутина манастиру Св. Ђорђа (Горга) Скоропостижног на Серави у Скопљу. Потврду наводимо према фотографији оригинала повеље која се налази у Археографском одељењу Народне библиотеке Србије под сигнатуром Ф 2863: ни намет'ка жит'на ни вина ни меснога ни сиф'нога ни приселице плакати. ни тьмнице бяусти ни глас(а) носити ни провода ни чл(о)в(ѣ)ка гареп'сати ни коня. ни вола, ни осла, ни царинѣ плакати ни поткоу да џзима на немь ники влад(а)льц¹. Уп. наш превод одредбе на савремени српски језик: Ни [да им је] наметка у житу, ни у вину, ни у месу, ни у сиру, ни [да им је] плаћања приселице [надокнаде штете учињене од разбојника и лопова, в. Поломац 2006а], ни да им је чувања тамнице, ни да им је гласничке службе, ни провода [обавезе пратње владара, в. Поломац 2006б], ни човека гарепсати, ни коња, ни магарца, и царину да не плаћају, ни потку [глобу за повреду земљишних граница, в. Поломац 2006а] да не узима њима никоји владалац. Ову одредбу налазимо и у издању С. Новаковића (1912: 609), међутим, тамо је глагол *гарейсати* из оригинала погрешно прочитан као *герейсати*: ... ни чловѣка гереп'сати, ни коня, ни вола, ни осла, ни цариноу плакати, ни пот'коу да оузима на немь ники владалць.

* Рад је урађен у оквиру научног пројекта 148024Д (*Српски језик и друштвена кретања*), који финансира Министарство науке Републике Србије.

¹ У округлим заградама разрешене су скраћенице.

У Новаковићевом издању овај се глагол наводи у још две одредбе, једном као *герейсаџи* (... ни наметкѣ житни ни винни, ни чловѣка герепсати, ни коня, ни вола, ни осла, ни цариноу да дають ... (614)), а други пут као *гарейсаџи* (... ни наметка житнаго, ни винога, ни месоно, ни сифеного, ни чловѣка гарепсати, ни коня, ни вола, ни ино что (620)). Нажалост, будући да је снимак оригинала некомплетан и делимично оштећен, Новаковићево читање ових одредаба овде није могло бити проверено, што је у крајњем исходу резултирало искључивањем фонетизма *герейсаџи* из анализе.

3. Глагол *уџаксаџи* забележен је у неколико примера у повељама из времена деспота Стефана Лазаревића и деспота Ђурђа Бранковића (трећа и четврта деценија XV века).

Најстарију потврду нашли смо у повељи деспота Стефана Лазаревића манастиру Великој Лаври Св. Атанасија на Св. Гори (20. јануара 1427. год.). Одредбу цитирамо према фотографији оригинала која се налази у Архиву САНУ под сигнатуром 8876/148: и за сѣе такози оуџаџа господѣ/д/ство ми. що се кѣ давати ѿ царине новоборѣ/д/ске по двадесети литрѣ сребра. да се предаваа икономоу лаврѣскомоу кои воуде оу метохѣахъ нихъ². У нашем преводу на савремени српски језик: И за ово тако утакса господство ми: двадесет литара сребра што ће се давати од царине новобордске да се предаје иконому манастира Велике Лавре, ономе који буде у њиховој метохији.

Глагол *уџаксаџи* забележен је и у једном примеру у повељи деспота Ђурђа Бранковића челнику Радичу којом се потврђују Радичеви баштински поседи даровани од стране деспота Стефана Лазаревића (1429/1430. год.). Фотографија оригинала у лошем је стању (Архив САНУ, сигнатура 8885/2), тако да одредбу цитирамо према издању Љ. Стојановића (1890: 4): ... како моу е записано и оуџаџано оу хрѣсовоули светопочившаго господина и родителѣ моего деспота Стефана ... У нашем преводу на савремени језик: ... како му је [челнику Радичу] записано и утаксано у хрисувоули светопочившег господина и родитеља мојега, деспота Стефана ...

Две потврде овога глагола налазимо у повељама великог челника Радича манастиру Кастамониту на Св. Гори из 1430/1431. и из 1433. год. Иако су обе повеље објавили и Љ. Стојановић (1890: 34, 34–36) и С. Новаковић (1912: 548–549, 549–553) — ради веће поузданости — потврде наводимо према фотографијама оригинала које је снимио В. Мошин 1939. год., а које се данас налазе у Архиву САНУ под сигнатурама 8885/3 и 8885/4. Потврда из старије повеље (1430/1431. год.): И ѿце оуџаџахъ ѿ челникѣ Радичъ да даваѣ с(в)етомѣ мнѣнастиѣ на годиште двадесети литрѣ сребра, що имъ кѣ быти за хуанѣ да си коупѣ{ю}жито и за ввози да прихвде всако годиште, о празникоу С(в)ет(а)го Великом(с)ч(е)н(и)ка Х(р)исто(в)а Гевурѣга да си внози оузимаю³. У нашем преводу на савремени српски језик:

² Надредна слова спуштена у ред донели смо у косим заградама.

³ У стреластим заградама реконструисана су нечитка места.

И још утаксах, ја, челник Радич, да ћу давати светоме манастиру сваке године двадесет литара сребра, шо ће им бити за храну, да себи купе жито. И за ово да им је приход сваке године, а да га узимају о празнику Светога Великомученика Христова Георгија. Потврда из млађе повеље (22. мај 1433. год.): Тако{жде}и дѣаконѣа да се даваа оу болницѣ шо се вбрѣтаа ѣ с(вѣ)томъ{ь} монастироу{ь} шо кѣ доволно бити болницѣ/м(ь) како стаѣа пре/д/статель. У преводу на савремени језик Ђ. Трифуновића (1996: 132): „Такође и храна да се даје болници, која се налази у светом манастиру, да буде довољно болесницима, како је договорено с [манастирским] представником“.

У повељи великог челника Радича манастиру Враћевшници (на истоименој реци између Крагујевца и Горњег Милановца) из 1431. год. забележен је глагол *ушѣксати*. Оригинал повеље није сачуван, већ само запис *Ѡ старого рѣсволѣ* изведен на стубу манастира (са десне стране врата на која се улази из женске у мушку цркву) *повелѣнѣмъ поѣвсвещенаго патрѣарха срѣвскаго кѣр ѣрсениа въ лѣто ... 1737. год.* (Милићевић 1867: 33). Одредбу цитирамо према издању М. Ђ. Милићевића (1867: 32): ... и сицевимъ образомъ стеѣа велики челникъ Радѣчь да поѣбѣваеть братѣиа ѣ стОомѣ маОтѣрѣс колико ихъ се обврѣтаю да пребиваю обще дондеже стоить стОи манастирѣ и да не вѣдетъ междѣ имъ ничтоже разлѣчено до танкихъ вѣши, до игле и до конца ... У нашем преводу на савремени српски језик: ... и на тај начин утекса велики челник Радич да пребива братија у светоме манастиру [Враћевшници], колико год их се нађе да пребивају заједно [у општежићу], докле постоји свети манастир, и да не буде међу њима ништа раздѣлено, ни најмање ситнице, ни игла ни конач ...“

Пажљива анализа записа упућује нас на закључак да је преписивач графију и језик оригинала делимично изменио, тј. прилагодио књижевном изразу свога времена (XVIII век)⁴, а поред тога свакако је могуће и да је нека места погрешно прочитао. Због свега овога, вокализам *е* у корену глагола *ушѣксати* није поуздан, те ћемо га у даљој анализи занемарити.

4. Сугласничке групе *-ѣс-* и *-кс-* указују на то да су глаголи *гарѣйсати* и *ушѣксати* позајмљени из грчког језика. У Фасмеровој монографији о грчким позајмљеницама у српском језику (Фасмер 1944) ових глагола нема, међутим, тамо налазимо неколико сличних образовања: *араксати*, од аориста ἄραξα, нгрч. глагол ἀράζω, у значењу нем. „von Anker gehen“ (Фасмер 1944: 47), „пристати с лађом“ (ЕРСЈ I: 184); *лиѣсати*, у значењу нем. „verrecken, крепieren, sich verringern“, такође „fehlen, sterben“, изведено од аориста ἔλειψα, глагол λείπτω, у значењу „fehlen, mangeln“ (Фасмер 1944: 90); *малаксати*, у значењу нем. „nachlassen, schwach werden“, а позајмљено према аористу (ἐ)μάλαξα, од грч. μαλάσσω, у значењу нем. „weich machen, entkräften“

⁴ Уп. употребу графеме *ѣ* у вредности гласовне секвенце *ја* у следећим примерима: *оѣрмаѣ* и *именѣа*. Уп. и рускословенске рефлексе полугласника у примерима: *сѣвѣрнѣ* и *вожѣствѣны*.

(Фасмер 1944: 194); *йедейсаџи*, у значењу нем. „strafen“, од аориста (ἐ)ποιδεψα: ἐποιδευσα, од грч. ποιδέω, у значењу нем. „strafe“ (Фасмер 1944: 113); *йрокојсаџи*, у значењу нем. „geussieren, gut fortkommen“, од аориста глагола прокопτω, у значењу нем. „gedeiche, mache Fortschritte“ (Фасмер 1944: 124); *вајсаџи*, у значењу нем. „färben“, од касногрчког аориста глагола βάλλω, „färbe, tauche ein“, средњогрч. и нгрч. βάφω (Фасмер 1944: 147).

4.1. Стерп. глагол *гарейсаџи*, у значењу 'присилити некога на рад', семантичку паралелу има у стбуг. глаголу *енгарейсаџи*, потврђеном у Ватопедској повељи из 1230. год. (БЕР I: 11). Обе лексеме воде порекло од грч. глагола αἰαρεῖω (представља деноминал у чијој се основи налази именица ἄγγαρός, у значењу нем. „reitender persischer Eilbote“ (Фриск I: 6–7)), тачније од његовог аориста αἰῡάρ-εψα (Бабињотис 2002: 49) или ἡῡῡάρευσα (БЕР I: 11)⁵.

Поред Милутинове повеље манастиру Св. Ђорђа код Скопља сачувана је и нешто млађа повеља (1258. год.) истом манастиру бугарског владара Константина Асена (в. Иванов 1931: 586). Обе повеље, према речима Р. Грујића (1925: 45–46), састављане су на основу ранијих византијских, бугарских и српских хрисовуља које нису сачуване. Имајући ово у виду не можемо дати поуздан одговор на питање да ли је овај грецизам у старосрпски језик ушао директно из грчког, или можда посредством старобугарског, што је такође могуће.

У етимолошкој вези са глаголом αἰαρεῖω налази се и именица αἰῡαρεῖα, „порука, посланство; бесплатан принудни рад; заморан посао, напор“ (Скок I: 43), која данас представља балкански грецизам: уп. срп. *ангарија*, буг. *ангарија*, мак. *ангарија*, рум. *angară*, арум. *angărie*, алб. *angari* (ЕРСЈ I: 157–158).

Стрп. *гарейсаџи* — као и савремено дијалекатско *гарџи* (ЕРСЈ I: 157) — највероватније је добијено аферезом почетног слога (*ангарија* > *гарџи*, *ангарейсаџи или *енгарейсаџи > *гарейсаџи*).

4.2. Глагол *уџаксаџи*, у значењу 'уредити, устројити', позајмљен је према грч. именици τάξις, у значењу „ред, наредба, уредба“ (Горски–Мајнарић 1983: 408). За остала многобројна значења у грч. језику в. Лидел–Скот 1968: 1756. Као и именица *ангарија*, и овај глагол представља балкански грецизам: уп. буг. *џаксам* и *џаксувам* (Скок III: 436), алб. *taks*, „ordnen, versprechen, geloben“ (Скок III: 436), арум. *taxire*, „promettre, outrager“, *taxe*, „ordre, régularité“ (Скок III: 436), али и *tăxescu*, „promettre, faire voeu, dédier, insulter“ < τάξις, „faire voeu, vouer, promettre“ (Папахаци II: 1174). Глагол *уџаксаџи* забележен у РЈА (XX: 76) са значењем „утврдити цијену, процијенити“ није у етимолошкој вези са нашим примером, већ са немачким глаголом *taxieren*.

⁵ На везу стрп. *гарейсаџи*/*герейсаџи* и грч. αἰαρεῖω указао ми је колега др Дарко Тодоровић, на чему му се и овде најлепше захваљујем.

ЛИТЕРАТУРА

- Грујић 1925: Р. Грујић, Властелинство светога Ђорђа код Скопља од XI–XV века, *Гласник Скойског научног друштва* I/1, Скопље, 45–77.
- Иванов 1931: Ђ. Иванов, *Български сѣбарини изъ Македония*, София.
- Милићевић 1867: М. Ђ. Милићевић, Манастири у Србији, *Гласник Српског ученог друштва* IV, Београд, 1–98.
- Новаковић 1912: С. Новаковић, *Законски сѣоменици српских држава средњег века*, Београд, 1912 (фототипско издање, Лирика, Београд, 2004)
- Поломац 2006а: В. Поломац, Термини за глобе у старосрпском језику, *Зборник за српски језик, књижевност и умјетност* 6, Бањалука, у штампи.
- Поломац 2006б: В. Поломац, Термини за феудалне радне обавезе у старосрпском језику, *Српски језик* XI/1–2, Београд, у штампи.
- Стојановић 1890: Љ. Стојановић, Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типиси, поменици, записи и др., *Сѣоменик СКА* III, Београд, 1–226.
- Трифунковић 1996: Ђ. Трифунковић, Завештање манастиру Кастамониту, *Исѣочник* 17/18, Београд, 129–133.

РЕЧНИЦИ

- Бабињотис 2002: Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων. Ερμηνευτικό, Ετυμολογικό, Ορθογραφικό, Συνωνύμων, Αντιθέτων, Κυρίων Ονομάτων, Επιστημονικών Όρων, Ακρωνυμίων*. Αθήνα: ΚΕΝΤΡΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΑΣ Ε. Π. Ε.
- БЕР I: *Български етимологичен речник*, I (А–З), Софија, 1971.
- Горски–Мајнарић 1983: О. Gorski i N. Majnarić, *Grčko–hrvatski ili srpski rječnik*, Zagreb, Školska knjiga.
- ЕРСЈ I: А. Лома и др., *Етимолошки речник српског језика*, I: А–АШ, Београд, 2003.
- Лидел–Скот 1968: Н. G. Liddell and R. Scot, *A Greek–English Lexicon: with a supplement* 1968, Oxford and the Clarendon press.
- Папахаџи I–II: Т. Papahagi, *Dičionarul dialectului aromân, general și etimologic*, București, 1963.
- РЈА I–XXIII: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1882–1976.
- Скок I–IV: Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1971–1974.
- Фасмер 1944: М. Vasmer, *Die grichischen Lehnwörter im Serbokroatischen*, Philosophisch-historisch Klasse, Nr. 3, Berlin, Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften.
- Фриск I–III: Н. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heilderberg, 1973–1979.

Резюме

Владимир Поломац

ДВА НЕОТМЕЧЕННЫХ ГРЕЦИЗМА В ДРЕВНЕСЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ
(глаголы *ГАРЕПСАТИ* и *УТАКСАТИ*)

В настоящей работе анализируется значение двух грецизмов, до сих пор неотмеченных в исторических словарях сербского языка и в сербистской лексикологической литературе. Это глаголы *гарепсати* и *утаксати*. Глагол *гарепсати* встречается в грамоте короля Милутина монастырю св. Георгия в Скопле (начало XIV века) в значении «заставить кого-нибудь работать». Данные

глагол имеет параллель в древнеболгарском *енгаренсати*, отмеченном в Ватопедской грамоте из 1230 г. Обе лексемы происходят от греческого глагола ἀγαρεύω вернее от его аориста ἀγγύρ-εψα или ἡγγάρευσα. Аферезисом начального слога получена форма *гаренсати*.

Глагол *утаксати* зафиксирован в нескольких грамотах из эпохи Деспота Стефана и Деспота Георгия (третье и четвертое десятилетие XV в.) в значении «привести в порядок, уладить». Он заимствован от греческого существительного τάξις, в значении «порядок, приказ, распоряжение».